

КАТЕГОРІЯ ІЛІЯ ДВОРКІН „ІСНУВАННЯ” В ПРИЗМІ ДВОХ ЛЬМЦОВ

Грамаітичний досвід вивчення понять початкового фрагменту „Книги Знання” з „Мішне Тори”

Кожна цивілізація, культура чи традиція в основі своїй має особливі засади ідеї, проблеми, що відображають її історичну своєрідність. Зокрема це виражається в тих поняттях та словах, які ця культура ставить у центр свого кругозору. Ще показовішим є саме ставлення традиції до слів та способу вживання понять у різних ситуаціях. Тому, ознайомившись із особливостями мови, ми можемо встановити важливі відмінності в культурних підвалинах.

Одним з центральних понять грецької, а за нею і європейської культури, є поняття *буття*. Проблема *буття* є центральною для усіх європейських філософських систем, а рефлексія *буття* - фундаментом усіх європейських логік. Наука зайнята вивченням “сушого” (об’єктів). Також і усі етико-психологічні проблеми пов’язані з індивідуальним та колективним буттям (“Пізнай самого себе” тощо). Більше того, саме слово “є” (лат. *esse*, англ. *to be*, франц. *etre*, нім. *sein*) відіграє особливу роль у всіх індоєвропейських мовах. У сенсі онтологічної зв’язки воно формує основні зв’язки реченні.

В івриті прямого аналогу слову “є” не існує. Весь устрій гебрійської думки пов’язаний з реаліями, відмінними від понять *буття*, сутності, об’єкта, предикації, доказу тощо. Хоча й можливо підшукати відповідні вирази для перекладу перелічених понять на іврит, але часто їх доведеться перекладати описово.

Основне значення при формуванні грамаітичних стосунків у семітських мовах мають, як відомо, не онтологічні зв’язки (є, *esse* тощо), а займенникові структури. Ця особливість прослідковується не тільки в мові, але і в ставленні до реальності. Однією з найважливіших цілей, поставлених грецькою, а за нею й європейською думкою, є дослідження внутрішньої сутності речей - того, чим вони є, їхньої форми, зміни зв’язків тощо. Гебрійська традиція займається вивченням зовнішніх стосовно речей причин, тобто структур поведінки, пов’язаних з частю предметів у тих чи інших міжособистісних ситуаціях. Для гебрійської традиції визначальним принципом є: “Речей самих для себе не існує”, “Речі не мають власної сутності”. Річ є не даністю, а, радше, зустрічю творчих воль. Тому для юдаїзму за абсолютною трансцендентною сутністю речі стоїть конкретна особиста творча воля. Пізнання досягається не шляхом споглядання, а шляхом взаємодії та діалогу.

У цьому дослідженні ми займаємось не філософією чи логікою, а герменевтикою, дослідженням мови і значень тексту. Тому співвідношення “філософської позиції” Маймоніда з аристотелівською, кантівською чи іншими концепціями тут не обговорюється

* * *

Перед читанням самого тексту ми маємо зрозуміти, чому вся капітальна праця Маймоніда, що має на меті систематичне викладення усієї Тори, сформульована як список заповідей. Навіть перша книга **ספר המצוות** (“Книга Знання”), присвячена теологічним, філософським, етичним та природничим питанням, побудована як набір пояснень до деяких фундаментальних заповідей. Для відповіді на це питання необхідно з’ясувати, якого онтологічного статусу надає юдаїзм поняттю “заповідь”.

Знання, як його розуміє гебрійська традиція, це не знання про предмети, а, радше, знання *самої* реальності, тобто практичне, дієве знання. Змістом речі не є її *опис*, а її *реалізація*. Кожна річ (як і світ) розглядається не тільки “із-внутрі”, але й “із-зовні”, з позиції виникнення, мети та волевиявлення. Творча “воля” - це не річ, мета її існування розглядається як вищий план, ніж її сутність. Кожна річ, згідно з цим поглядом, існує тільки у зв’язку з наявністю спеціальної творчої волі, яка задає мету її існування. Тому найбільша цінність є у зглибленні світу за межами “ніщо” - світу волі. Вивчення і реалізація актів волевиявлення, спрямованих на світ, тобто “міцвот” (**מצוה** - волевиявлення), складають основу гебрійської традиції. Насамперед, звичайно, мова йде про волевиявлення Творця, спрямоване на Людину (як на окрему особистість, так і на колектив людей)

Формулюючи свій текст у вигляді списку *міцвот*, Маймонід відкриває для себе можливість викласти систему світу, побаченого в цілісності. Навіть питання фізики чи психології, які, здавалося б, легше розгледіти “ізвнутрі” речей, Маймонід бачить з точки зору заповідей, тобто ніби “іззовні”. Цей закладений в основі усієї системи метод дозволяє блискуче поєднати біблійний текст з абстрактними метафізичними роздумуваннями; роздуми про єдність Творця - з тонкощами аповіді шхіти. Цей метод яскраво виявляється відразу ж у перших фразах “Книги Знання”.

Розглянемо початковий фрагмент з **משנה התורה**

- (א) יסוד היסודות וצמוד החכמות לידצ שיש שם מצויו ראשון. והוא ממציא כל הנמצא.
וכל הנמצאין מן השמים וארץ ומה שבניהן לא נמצאו אלא מאמתת המצאו.
(ב) ואם יצלה על הדעת שהוא אינו מצויו אוקדבר אחר יכול להמצאות.
(ג) ואם יצלה על הדעת שאין כל הנמצאין מלבדו מצויון הוא לבדו ידוע מצויו, ולא
בטל הוא לבטולן. שכל הנמצאין צריבין לו, והוא ברוך הוא אינו צריך להן ולא לאחד מהן.

[1. Основа основ, фундаментальний принцип мудрости - знання про те, що є Той, Хто існує одвічно, і Він - першопричина всього сущого. І усе, що є у світі - на землі, в небесах і під небом, - зобов'язане своїм буттям тільки Його сутності. 2. І якщо припустити, що Він не існує, то з цього висновується, що не існує взагалі нічого. 3. Якщо про все, окрім Нього Самого, сказати, що його не існує, то це не буде означати, що не існує і Він, бо ж Його існування безумовне. Бож усе суще залежить від Нього, в той час, як Він, благословенний, не залежить як від світу в цілому, так і від кожної окремої сутності в ньому. І непреложність Його буття незрівнянна з непреложністю їхнього існування.]

Щоб перекласти цей фрагмент на російську мову ми повинні визначитися в двох моментах:

1) щодо значення кореня **מצא**;

2) щодо способу передачі динаміки граматичних форм (біньянів, мішкалей) у тексті.

Корінь **מצא** перекласти російською мовою нелегко. Це пов'язано зі специфікою концепції існування в єврейській традиції. (Інші терміни існування - **קם**, **הה**, **ש** тощо - також складно перекласти).

Слово **מצא** одночасно означає і "щось існує", і "щось знайдене". Ці значення, звичайно, відрізняються в російській мові. В івриті ж вони пов'язані. Корінь **מצא** вживається в різних значеннях, проте ці значення є семантично спорідненими.

Найбільш зрозумілим (легко перекладати) для російської мови значенням є "знаходження".

"או מצא אברהם וכחש בה" (ויקרא ה, כב)

„[якщо хтось] *знайде* загублене і не признається” (Левіт 5,22)

(א, ב) „בקשתו ולא מצאתו” (שירשירים ג, א)

„Шукала я його і не *знайшла*” (“Пісня пісень” 3,3)

Вже тут ми відчуваємо “онтологічний” підтекст. Але ще чіткіше він розкривається в інших прикладах:

(ג, ד) „אשרי אדם מצא חכמה” (משלים יג)

„Шасливий чоловік, що *осягнув* мудрість” (Притчі. 3,13)

(ט, י) „כי מצאו רצ” (אזוב לא, בט)

„Бо ж нещастя *спіткало* його” (Йов, 31,29)

(יא, יב) „ונשל הברזל מן הצין ומצא את רצו ומת” (דברים יט)

„І вирветься сокира, і *попаде* в іншого чоловіка, і той помре...” (Второзаконня. 19,5)

(יג, יד) „ומצרי שאול מצאוני צרה ויוגו אמצא” (תהלים קמז, ג)

„Болі смерті мене оточили, і *знайшли* мене муки шеолу, нещастя та смуток *знайшов* я” (Псалми, 116,3)

Ми бачимо, що корінь **מצא** часто набуває значення взаємної дії, і, зокрема, взаємодії між особами, що є нехарактерним для російського слова “знайти”.

(טו, טז) „על בן מצא צורך את לבו להתפלל אלך את התפלה הזאת” (שמואל ב, כ)

„Тому раб Твій *приготував* своє серце, щоб молитися такою молитвою” (Сам.ІІ 7,27)

(יז, יח) „צל זאת יתפלל כל חסיד אלך לצת מצא” (תהלים לב, ו)

„Тому молитися Тобі кожен благочестивий в час, коли *знайдений* (Ти)” (Пс. 32,6)

Отже, корінь **מצא** має доволі широкий спектр значень, пов'язаних з встановленням контакту будь-якого предмета (чи особи) з деякою особою. Цей стає ще ширшим, якщо задіяти інші біньяни.

נפצל : „אלקים לנו מחסה וצו צורה בצרות נמצא מאד” (תהלים מז, כב)

„Весильний нам *приблизив*, і сила, допомога в недолях. що часто трапляються” (Пс.46,2)

נפצל : „אלקים לנו מחסה וצו צורה בצרות נמצא מאד” (תהלים מז, כב)

„І жертву *всеспалення* *подали* вони” (Левіт, 9,13)

(כ, כא) „והנה אנכי ממציא את האדם איש ביד רצו” (זכריה יא, ו)

„І ось *передам* чоловіка, кожного в руки ближнього його” (Захарія, 11,16)

(כג, כד) „וימצאו בני אהרן” (ויקרא ט, ח)

„І *підвели* сини Аарона” (Левіт 9,18)

Розглянуті приклади вживання кореня **מצא** ілюструють різноманіття значень їхніх варіацій в різних біньянах і незграбність усіх перекладів, які ніби членують слово, проєктуючи його в іншу мову. Проєкції таких може бути багато, і всі вони (особливо кожне зокрема) не передають суті (як кажуть: переклад - це коментар). Проте для дослідження тексту ми можемо використати зіставлення різних відтінків значення кореня, які дає нам його переклад на російську мову.

Розглянемо декілька варіантів перекладу кореня **מצא** в нашому тексті: а) знаходити; б) виявляти, являти, робити явним; в) мати місце, знаходитись, бути;

Цей корінь вживається у нас в таких формах:

מצו а) знахідка знайдене; б) явність; в) дещо сухе;

נמצא а) те, що знайдене; те, що знаходиться; б) явлення; в) дещо сухе;

ממציא а) наводить, робить можливим; б) являє, виявляє, породжує явище, в) породжує, робить сущим.

Весь цей текст, отже, можна перекласти таким чином:

а) То/Той, що/Хто знаходиться насамперед (перша знахідка) - воно/Він робить можливим знайти все, що знаходиться. І все, що знаходиться від неба до землі і те, що між ними, знаходиться тільки через істинність Того, що знаходить першим.

б) Існує перша явність, яка являє (виявляє, пробуджує) усі явища. Усі явища від неба до землі і те, що поміж ними, являються тільки через істинність цієї явності

в) Існує дещо Первосуще, яке породжує все існуюче (дає йому буття). Усе існуюче від неба до землі і те, що поміж ними, існує тільки через істинність цього Первосущого.

Зазначимо, що ці переклади аж ніяк не вичерпують інакшостей тексту. Для прикладу можна запропонувати ще такий переклад:

[Основа основ і опора мудрости - встановити], що є Той, Кого зустрічають першим і він приносить, (чи винаходить?) усі оказії, і усе що стається від неба до землі і т. д. стається тільки через істинність першої зустрічі.

Зрозуміло, що всі ці три переклади мають недоліки. Переклади а) і б) недостатньо передають онтологічний план слова **ממצא**. Можна подумати, що **מצוי ראשון** (той, кого знаходять першим) - тільки актуалізує **נמצא** - те, що знаходять, а не породжує його **ש כחן** - з нічого. Водночас переклад погано передає феноменологічний план.

Можна подумати, що і **מצוי ראשון** і **נמצא** існують в одному і тому ж сенсі, тобто на одному рівні. Окрім того, саме слово "існує" передбачає деяку даність, субстанційність і незмінність, чим суперечить як значенню окремих слів, так і змісту тексту в цілому. Такий переклад кореня ставить текст у контекст грецької (або ширше - європейської) філософської традиції, яка за своєю сутністю несумісна з гебрейською концепцією творення з нічого. На відміну від гебрейської традиції, грецька та європейська приписують "ніщо" певний онтологічний статус. Загальновідома суперечка грецьких філософів "чи є ніщо?". "Ніщо" вони розглядають щодо буття або як суперечність, або як потенцію. До створення не було ніякого "ніщо". Тут всяка філософія закінчується. Здавалося б, закінчуються тут і можливості мови. Але це так, тільки якщо ми намагаємось виявити істину всередині себе, через подолання "своєї" межі і т. д. Але як тільки ми виявляємо дещо **מצוי** абсолютно поза нами, ми відкриваємо, що це "дещо" не належить поняттю "буття" в буквальному сенсі, що це реальний співрозмовник, який знаходиться абсолютно поза межами нашої особистості, і тоді весь світ **נמצא** починає сприйматися зовсім по-інакшому.

* * *

Відмінність між **מצא** та індоевропейським терміном для визначення буття проявляється ще і в тому, що слово "є" (існує) має валентність 1, тобто ми говоримо: дім є, дім існує, чоловік є, чоловік існує. В загальному вигляді: *дещо є, дещо існує*. Слово **מצא** - знайшов, має валентність 2, тобто є перехідним дієсловом. Ми говоримо: "Дехто **מצא** знайшов "щось". Але не говоримо, що хтось взагалі знайшов, чи взагалі знайдений, так, як говоримо, що щось взагалі існує. Двовалентність **מצא** пов'язана з тим, що він вказує на ставлення **מצא**.

Наприклад, **אתה מצאת הן בניני** - ти знайшов милість в його очах, сподобався йому. Зрештою, вживання дієслова "є" як онтологічної зв'язки свідчить про природну двовалентність ставлення "буття" також і для індоевропейських мов. Але нерозуміння цього факту заходить аж настільки далеко, що в Е.Бенвеніста ми знаходимо твердження, що значення "є", як зв'язки і як дієслова існування цілком відмінні (Е.Бенвеніст, "Общая лингвистика", Москва, 1974 р.).

Двовалентність дієслова **מצא** дозволяє побачити проблему "буття" в дещо новому світлі. Проте деякі інші властивості івриту нам допоможуть зрозуміти ще більше. Справа в тому, що коли ми говоримо про двовалентність **מצא**, то маємо на увазі тільки біньян **פצל**, тобто "просту форму" дієслова. Проте в біньяні **הפעיל** те саме слово стає тривалентним: хтось комусь **המצא** — *допоміг знайти когось* (щось).

Цілком очевидно, що, не зважаючи на зміну біньяна (і валентності), ми маємо той самі корінь **מצא**.

Через відсутність "біньянів" в російській мові в третьому варіанті перекладу ми переклали **ממצא** як "породжує", тобто цілком іншим словом, не пов'язаним з "бути", і до того ж дво-(а не три-)валентним: А народжує В. У ці й останній фразі є місце для глядача, але немає місця для учасника - в цьому абсолютно докорінна відмінність двох підходів, які ми обговорюємо.

מצוי ממצא נמצא Той, кого знаходять робить знаходжуваними знахідки.

Вже за самою логікою мови передбачається, що **נמצא** - (знахідки) - це є "наші" знахідки, і їхнє знайдення є не даністю, а певним процесом, пов'язаним з **מצוי ראשון**.

Тепер спробуємо прочитати текст: текст перед вами. Про що у ньому йдеться?

Надзвичайно важливо (основа основ) знати (так ставиться до реальності), що світ - це не сукупність об'єктів (матеріальних чи ідеальних). які існують самі по собі, а сукупність "знахідок", які можна знайти, тільки знайшовши Того, Хто знаходився Першим. А якщо не знайдеш Його, благословен Він, то тоді **אחר יבול להמצאות** - **אין דבר** - "немає іншої речі, яка могла би бути знайдена".

Це цілком інша, відмінна від суб'єктно-об'єктної концепція світу. Тут предмет виступає як результат двосторонніх відносин. Якщо забрати ці відносини, то у нас залишиться світ речей, які існують самі собою, (не важливо, чи ідеальні вони всередині об'єкта, чи матеріальні всередині об'єкта). Це світ з абсолютним, безконечним простором і часом і т. д. Ці світи (той, у який нас вводить Маймонід, та інший - суб'єктно-об'єктний) абсолютно відрізняються один від одного. У них все цілком різне, але, насамперед - у них цілком різні вартості. В суб'єктно-об'єктному світі вартісними є речі та думки. У світі Маймоніда цінними є дії та стосунки. З цієї причини кардинально відрізняється картина світу у Маймоніда, від тих, які ми бачимо в "системах світу" грецьких, мусульманських та європейських. Там ми бачимо світ предметів, персонажів, героїв, істот тощо. Усі вони, від малих до великих, постають предметами. У Маймоніда ми знаходимо світ вчинків, дій, стосунків, заданих ставленням до Того, Хто має бути знайдений першим. Вся чотирнадцяти томна книга Маймоніда - це описування заповідей, тобто дій, тобто йдуть з Волі нашого основного Співрозмовника і спрямованих на реалізацію породжених Ним для нас предметів. Ми не описуємо його, але ми намагаємось слухати Його веління та виконувати їх, взаємодіючи з сотвореним Ним світом. І тому:

"Основа основ - знати, що є Той, Кого знаходиться першим і Він знаходить усе те, що знаходиться..."

Переклад Олеса Пограничного